

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0069

LOG Titel: Caput Quadragesimum Primum. Conyza odorata. Sombong. - Een en Veertigste Hoofdstuk. De ruikenden Conyza

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Nomen. Latine *Efula esculenta*; Malaice *Daun bidji katjang*, quum pusilla gerat & adgregata instar Katjang grana, ac sic Amboinice *Hutta abua*, h. e. *Rompot katjang*, seu *Katjang gramineum*.

Locus. Sponte crescit in hortorum areis, aliisque in agris cultis, sed tanquam *Zizania* habetur.

Ufus. Spreta est herba, ac raro cruda editur, tenerimi vero caules & folia cum *Bocassan* miscentur, cui addita haud ingrata est herba per levem adstrictionem cum pauca aciditate. Per longum tempus imitari non ausus fui, quum herba sit vilis & sordida, & instar *Efulæ lactescens*, donec alii id sæpius instituisent, quum expertus fui, hanc pluresque alias lactescentes herbas rugosis pilosisque foliis gaudentes, esse innoxias, sic cunctæ *Varingarum* species, atque arbor *Malahuol*, folia gerens pilosa, innoxium gerunt lac. Contra proximum ipforum cognatus *Siri boppar*, folia gerens glabra, nauseosum habet lac.

Lac vero nostræ herbæ *Curab* inlinitur, quum prius sit scarificata, ut acari extrahantur, qui prorepere faciunt, uti etiam cum *Pule* lacte id instituitur.

Cum hac multum convenit *Herba colubrararia Pisonis*, Portugallis *Herba d'Cobres* dicta, a *Pisone* Cap. 59. libr. 4. descripta, quæ plantula est humilis, ubique crescens in Brasilia, lactescens, folia gerens instar *Menthæ ferrata*, & obscure virentia. Caules ejus fuscii sunt, & radix rubens. Flosculi in umbellulis conlecti sunt, ex foliorum alis ortum ducentes, ex viridi & rubro colore mixti, hæc herbula specificum & comprobatum est remedium contra venenatos serpentum morsus, si masticata vel contrita ipsis inponatur, ac sicca in pulverem redacta & propinata, inposita autem mox dolorem sedat, & venenum extrahit, ingesta vero cor corroborat, quod per venenum languet.

N. B. Hujus Figura reperitur expressa Tab. 23 fig. 2.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Conyza odorata. Sombong.

IN Europæis herbariis quædam reperitur herba, dicta *Conyza odorata*, *Helenium Indicum*, & *Salvia Indica*, re vera enim convenit cum tribus his herbis, more crescendi cum *Conyza* convenit, foliis lanuginosis cum *Helenio*, & odore cum *Salvia*.

Quatuor ejus observavi species, quas omnes hoc in capite describam, quarum prima est *Conyza odorata*, seu *Sombong verum*, secunda *Conyza mas*, tertia *Conyza cadaverum*, seu *Sombong bankey*, quarta *Conyza Indica minor*, seu *Tabaco utan*.

Primo. *Conyza odorata*, seu *Sombong verum* & vulgare, frutex est, quinque sexve pedes altus, caulem adtollens rotundum, crassum, ac fere lignosum, qui sese dividit in multos rectos laterales ramos, primo erectos, quique investiti sunt foliis copiosis simplicibus & sine ordine positis, atque hæc optime conveniunt cum illis *Helenii*, sed minora sunt, spithamam vel pedem longa, palmam lata, ad oras inæqualiter ferrata, ac præter transversales costas gerunt venas innumerabiles cancellatas, unde penitus contracta & quasi rugosa sunt, licet ad tactum non ita sint, sed mollia, & ab utraque parte distincta lanugine obducta, superne ex cinereo viridia instar *Salviæ*, inferne albicantia. Inferius angustata sunt, & lacinias ibi gerunt quatuor vel sex, seu acutas foliosas appendices instar *Salviæ*, sed multo majores.

Inferiora folia plerumque emarcida ad caules dependent, & superiora angustiora sunt, magis albertia & lanuginosiora, ac parum conniventia instar auricularum Leporum, ipsorum odor & sapor aromaticus est, optime ad *Salviam* adcedens, cum quadam amaritie. Superiores caules sese dividunt in plures minores, uti in *Conyza*, cuncti albi & lanuginosi, cinerea gerentes oblonga capitula uti in *Lactuca*, quæ sese aperientia flores exhibent, sed qui petalis notabilibus desti-

Naam. In 't Latyn *Efula esculenta*; in 't Malaice *Daun bidji katjang*; om dat het kleene by een geboopte korrels heeft als *Katjang*, en zoo in 't Amboins *Hutta ahua*, dat is *Rompot katjano*, of *Katjangs gras*.

Plaats. Het wast van zelfs in alle tuinen op de bedden, en andere gebouwde landen, en wert voor een onkruid gehouden.

Gebruik. Het is een veragt kruid, en wert zelden raauw gegeten, te weten de jongste steelen en bladeren met *Bocassan*, daar 't niet onaangenaam by is, want het heeft een kleene adstrictie met een weinig zuurte. Ik heb 't lange niet durven nadoen, dewyl 't een leelyk kruid van aanzien, en zoo melkagtig is als een *Efula*, tot dat het my dikmaals voorgedaan wierd, wanneer ik bevond, dat dit en meer andere melkagtige kruiden, die raauwe of bairagtige bladeren hebben, onschadelijk zyn. Zoo zyn alle *Waringas* geslagte, en den boom *Malahuol*, die bairagtige bladeren heeft, onschadelijk van melk. Daar en tegens baar naasten neef *Siri boppar* met zyn gladde bladeren, heeft een walgelyken melk.

De melk van dit kruid werd ook op *Curab* gestreeken, als 't eerst raauw geschraapt is, om de zieren daar uit te trekken, die het voort eeten veroorzaken, gelyk men anders met de melk van *Pule* doet.

Hier mede heeft groote gelykenisse het *Herba colubrararia*, in 't Portugees *Herba d'Cobres*, by *Piso*, cap. 59. lib. 4. beschreeven, een laag en ovaal groeiend kruidje in *Brasil*-melk gevende, met gezaagde bladeren als *Munte*, en doods-groen. De steelen bruin, en de wortel roodagtig. De bloempjes in kleene dolletjes vergadert, uit den schoot der bladeren ontspringende, uit den groenen en rooden gemengt, dit kruidje zal een geprobeert geneesmiddel zyn tegens de venynige beten der slangen, gekaauwt of gewreven, en daar op gelegd, het gedroogde gepulverzeert en ingedronken, het opgelegde zal den pyn terstond stillen, en het venyn uitzuigen, het ingenomen zal het bert versterken, dat door venyn verslaauwt is.

N. B. De Figuur van deze plant komt voor op de 23. Plaat fig. 2.

EEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De ruikende Conyza.

Daar is in de Europische kruiden-boeken ingesloopen een zeker kruid, 't welk zy *Conyza odorata*, *Helenium Indicum*, en *Salvia Indica* noemen, want het heeft inderdaad gemeenschap met die drie kruiden, aan wasdom is het een *Conyza*, aan wolagtigheid der bladeren een *Helenium*, en aan reuk een *Salie*.

Ik heb 'er vier soorten van aangemerkt, die ik alle vier in dit Hoofdstuk beschryven zal, als ten eersten *Conyza odorata*, of het regte *Sombong*, ten tweeden *Conyza mas*, of 't *Manneken*, ten derden *Conyza cadaverum*, of *Sombong bankey*, en ten vierden *Conyza Indica minor*, of *Tabaco utan*.

I. *Conyza odorata*, of de eigentlyke en gemeene *Sombong*, is een heester van vyf en zes voeten hoog, met een ronde, dikke, en schier boutagtige steel opschietende, die zig in veele regte zydetakken verdeelt, meest over eind staande, zy zyn bekleed met veele bladeren, enkel, en zonder ordre staande, die van 't *Helenium* best gelykende, dog kleinder, een span of een voet lang, een band breed, aan de kanten ongelyk gezaagt, behalven de dwersribben hebben ze ontelbare kleine aderen, ruitsgewys door mal-kander, waar door zy geheel rimpelig schynen, egter niet ruig, maar zagt in 't aantasten, ter weersyden met een merkelyke wolagtigheid bekleed, boven graauw-groen, gelyk *Salie*, van onderen witagtig. Agter loopen ze smal toe, en hebben aldaar vier of zes lapjes of spitze blaadjes, gelyk de *Salie*, dog veel grooter.

De onderste bladeren hangen meest verdort by de staelen af, en de bovenste zyn smalder, witter, wolagtiger, en wat t'zamen luikende als baxen-ooren, reuk en smaak is speceryagtig, na *Salie* best smakende, met eenige bitterheid. De bovenste steelen verdeelen baar in veele mindere gelyk in *Conyza*, alle wit en wolagtig, draagende graauwe langwerpige knopen gelyk de *Lactuca*, die baar openende het bloeizel willen zyn, dog hebben geen kenbaare blaadjes gelyk een bloeme, maar enkel fyne draaden,

destituuntur, quæ alii gerunt flores, suntque tantummodo formati ex simplicibus pappis duplicis substantiæ. Inferior enim floris pars tuberculum est, ex densis constans flavisque filamentis, subtilissimos & albos gerens pappos instar Gossypii, qui facillime a vento dissipantur, inferiora autem segmenta, quibus insident, semina sunt, per quæ hæc planta propagatur.

Radix ejus satis crassa est, in multas ramificationes dispersa, sub terra parum prærepens, atque in quibusdam locis furculos emittens, haud longe a primaria radice distantes.

Varietas ejus est. Si hæc herba in hortum transplantatur, vel in agro crescat culta, arbusculam exhibet, inferius lignosum gerentem stipitem, brachium crassum, crassissimas proferentem radices, longissime sese extendentes, ac multas producentes plantulas, quæque in hortis crescant, non tam cinerea vel lanuginosa gerunt folia, quæ neque tam amara sunt, sed magis virentia, & ad cibum aptiora.

Secundo. *Conyza mas*, seu *Sombong mas* altior excrescit priore, ad sex vel septem pedum altitudinem. Ejusque folia majora sunt, pedem circiter longa, quinque fexve digitos lata, ad oras serrata, inferius prope caulem acuminata, & auriculis destituta, obscure virentia, rugosa penitus, & contracta, nec lanuginosa. Odor cum priore convenit, sed sapor magis amaricat, ac proinde ad cibum non tam apta est hæc planta.

Flores similia quoque sunt oblonga virentia capitula, amplius sese aperientia quam in priore, pappi quoque completa, quæ primo flavent instar floris, ac dein in pappos albos degenerant. In hortis & locis umbrosis instar arbusculæ quoque excrescit, ac lignosum format caudicem.

Tertio. *Conyza cadaverum*, seu *Sombong bankey* altior paulo est, ad septem vel octo pedes excrescens; ejus folia omnium maxima sunt, cæterum ejusdem cum prima formæ, inferius enim bina ternave gerunt foliorum paria, obscure virentia & rugosa instar secundæ speciei, ipsorum odor & sapor magis silvestris est, propius ad illum *Conyza nostratis* addecens, cum ingrata quoque amaritie, usui culinario inepta, flores ejus ac radices sunt uti in secunda specie.

Quarto. *Conyza Indica minor*, seu *Tabaco utan* varietas tantum videtur esse secundæ speciei, excepto quod plerumque minor sit, & optime convenit cum *Conyza nostra campestri*, tres cum dimidio & quatuor pedes alta, viridis quoad caules & folia, quæ duplicem habent formam, quæ primo enim progerminant, illis *Endiviæ* similia sunt, seu paulo magis majora & auriculis destituta, subsequenter inferius parvas gerunt auriculas, parum rugosa, contracta, ad oras quoque serrata.

Flores sunt primo obscure virentia capitula, quæ sese aperientia magis flavescunt quam priores, ac tandem quoque in pappos abeunt. Contrita folia odorem *Conyza* referunt, vel uti in hisce volunt terris, instar foliorum *Tabaci*.

Nomen. *Clusio exotic. libr. 4. cap. 23.* vocatur *Planta Bantamica*, atque ibi ab ipso descripta ex chartis Doctoris Colii, qui eam vocat *Conyzam odoratam*, & *Helenium alterum Indicum*, *Salviæ odorem spirans*, cuncta enim huic competunt tria ista nomina, & cognominata est ab urbe *Bantama* metropoli præcipua Javæ, ubi Dr. Colius eam primus invenit, quum Belgæ ibi primo degebant, antequam Batavia erat condita, quod anno 1619 primum incepit.

Ad meliorem notitiam & distinctionem quatuor hæc species ita denunciari possunt.

Prima dici potest *Conyza odorata*, seu *Helenium Indicum Salviæ odore*; Belgice *Oostindische ofte wilde Salie*; Malaice *Sombong* & *Sembong*. Amboinice *Aylaun tabinan*, h. e. *folium odoratum*, quod nomen cum aliis herbis commune est. Ternatice *Madicapo*; Javanice, *Baleyice*, & *Macassarice Sombong* quoque dicitur, & *Bandice Sembong*. Secunda species *Conyza Indica mas* mihi dicitur. Malaice *Sombong lacki lacki*. Tertia species *Conyza cadaverum*; Malaice *Sombong bankey*, ob subsequentem rationem. Quarta species *Conyza Indica minor*, Malaice *Tabaco utan*, h. e. *Tabacum silvestre*, quod nomen subsequens quoque gerit planta.

Locus. A Java nota est per omnes Orientales insulas, & campum amat apricum, sterilem, arenosum, ac lapillis mixtum, juxta planas fluminum ripas, & ad oras silvarum.

Semen

van tweederlei substantie. Want het onderste van de bloemen is een beuveltje van digte geel-agtige draadjes gemaakt, dragende zeer fyne en witte vlokken, als Cattoen, zeer ligt met de wind verstuiwen, en de onderste voetjes, daar ze op staan, zyn het zaad, 't welk deze plante vermenigvuldigt.

De wortel is redelyk dik, en in veel takken verspreid, onder de aarde wat kruipende, en hier en daar nieuwe spruidjes uit gevende, dog niet ver van de hoofdstam.

Verandering. Dit kruid in een tuin of op een gebouwde land opschietende werd een klein boompje, beneden met een formeele boute stam, een arm dik, en zeer groove wortelen, die zeer verre zig verspreiden, en veele plantjes voortbrengen, ook al 't geene in de booven wagt, is zoo graauw en wolagtig niet van bladeren, nog zoo bitter, maar groender en bekwaamer in de kost.

II. *Conyza mas*, of *Sombong bet manneken*, schiet hooger op dan het voorgaande, tot zes en zeven voeten. De bladeren zyn grooter, omtrent een voet lang, vyf en zes vingers breed, aan de kanten gezaagt, agter tegens den hoofdsteel spits toeloope, zonder eenige ooren, donker-groen, gants ruig en rimpelig, dog zonder wolagtigheid. De reuk komt met het eerste over een, maar de smaak is vry wat bitter, en dierbalven tot het eeten zoo bekwaam niet.

De bloemen zyn ook langwerpige groene knoppen, die haar wyder uitbreiden dan aan de eerste, ook met vlokken uitgevult, in 't eerst wat geels vertoonende als een bloem, daar na ook in witte stuifkens veranderende. In de booven of aan schaduwagtige plaatzen schiet het mede op als een boompje, en gewint een houtagtigen stam.

III. *Conyza cadaverum*, of *Sombong bankey* schiet nog wel zoo hoog op, te weten zeven en agt voeten hoog, de bladeren zyn de grootste van allen, anders van de zelfde gedaante met het eerste, want ze hebben agter twee en drie paren ooren mede donker-groen en ruig als de tweede zoorte, haaren reuk ende smaak is wat wilder, onze *Conyza* nader komende, ook met een onaangenaame bitterheid, tot het eeten gansch onbekwaam. Bloemen en wortelen zyn als aan de tweede zoorte.

IV. *Conyza Indica minor*, of *Tabaco utan*, schynt slegts een verandering te zyn van de tweede zoorte, behalven dat het doorgaans kleinder blyft, en met onze veld *Conyza* best over een komt, vierdehalve en vier voeten hoog, gras-groen van steelen en bladeren, die van tweederlei fatsoen zyn, want de eerst uitkomende zyn, de *Endivië* bladeren gelyk, of wat grooter, en zonder ooren, de volgende hebben kleine ooren agter, weinig ruig en rimpelig, aan de kanten ook gezaagt.

De bloemen zyn eerst donker-groene knoppen, dewelke haar openende meer geels vertoonen dan de andere, eindelyk ook in stuifkens veranderende. De gevreeve bladeren ruiken als *Conyza*, of gelyk ze hier te lande willen, als *Tabaksbladeren*.

Naam. By *Clusius exot. Lib. 4. Cap. 23.* werd dit kruid genaamt *Planta Bantamica*, en aldaar van hem uit de *Chartabellen* van Doctor Colius beschreeven, dewelke het zelve noemt *Conyzam odoratam*, en *Helenium alterum Indicum*, *Salviæ odorem spirans*, want het mag wel van alle drie den naam voeren, en is bygenaamt van *Bantam* de voornaamste koopstad op Java, daar 't Doctor Colius eerstmaal gevonden heeft, vermits de *Hollanders* haar eerste residentie aldaar hadden, eer dat *Batavia* gebouwt was, 't welk zyn begin genomen heeft Anno 1619.

Tot beter onderscheid mag men de vier zoorten aldus benamen.

De eerste kan bieten *Conyza odorata*, of *Helenium Indicum Salviæ odore*, in 't Duits *Oostindische of wilde Salie*; op 't Malebaars *Sombong* en *Sembong*; in 't Amboins *Aylaun tahinan*, dat is welriekend blad, een naam met andere kruiden gemeen. Op Ternaten *Madicapo*; op Java, *Baly* en op *Macassar* liet het ook *Sombong*; op *Banda Sembong*; de tweede zoorte *Conyza Indica mas*; in 't Maleits *Sombong lacki lacki*. De derde zoorte *Conyza cadaverum*; in 't Maleits *Sombong bankey*, om volgende reden. De vierde zoorte *Conyza Indica minor*; in 't Malabaars *Tabaco utan*, dat is wilde *Tabak*, welken naam het volgende kruid ook voert.

Plaats. Het is van Java aan bekend door alle de Oostersche Eilanden, het bemind een open veld, daar het dor, zandig, en met kleine steenen gemengt is, langs de vlakke oevers van de rivieren, en aan de kanten van 't bosch.

Het

Semen per ventum longe projicitur, & aliquando in hortis progerminat, ubi tam alte excrescit, & magna profert folia, quæ viridiora minusque lanuginosa sunt campestri Sombong, ut diversa haberetur species. Secunda & tertia species umbras magis amant, unde & multum in vallibus & sub aliis vagis crescunt arboribus. Quarta species raro occurrit, ac potissimum in desertis hortis & circa pagos.

Ufus. Prima species potissimum in usu est, sed quantum mihi notum est, ab incolis harum insularum nequam ad olus, uti Dr. Colius apud Clusium l. c. testatur, a Bantamenisibus adhiberi. Aliis tamen miscetur oleribus, vel sola hæc planta coquitur & editur contra alvi tormina, quæ ex flatibus & frigore suum habent ortum, temperatam enim habet proprietatem, sed magis calefacientem & exsiccantem. Hinc & ejus folia ubique in usu sunt ad calida balnea & fortus non tantum iis, qui Indica laborant Paralyfi seu Beriberi, sed etiam omnibus profunt ex diuturno convalescentibus morbo, ac cunctis debilibus & defatigatis, qui ejus balneo utuntur vel vapore, quum copiosius subsequitur sudor.

Solummodo cavendum est, ne in ardentibus febribus vel emaciatis adhibeatur hominibus, quum ardor augeretur; quin solummodo quis sese lavet aqua tepida, in qua Sombong cum refrigerantibus herbis, ac præsertim *Gendarussa* fuit incocta.

Ad primum balneum sumuntur folia Sombong; Lagondi, & Guajavi silvestris ana manipulum, foliorum Limonum dimidia pars, quæ aquæ incoquantur, & pro balneo adhibentur. Balienses foliorum succum miscunt cum lacte Pœlæ & succo Daun contæ, quem exhibent contra alvi tormina, vermes, & stomachum corruptum, qui cibum averfatur. Eadem hæc folia tam recentia quam sicca cuivis addi possunt cibo, loco *Salviæ*, ad stomachum corroborandum, & prostratum appetitum restituendum. Alii hunc in finem bibunt foliorum decoctum, vel quod melius est, tenerarum radicum decoctum, quarum fruticuli nullos adhuc dum gerunt flores, vetustæ enim radices nimis lignosæ sunt, ac fere insipidæ.

Viridia folia minutim conscissa tam sola quam aliis admixta foliis in placentas pinfuntur. Dimidium folium cum Pinanga aliquando masticatum ciborum coctionem promovet, & stomachum calefacit diebus frigidis. Ipsorum succus vel decoctum propinatum nimios mensium fluxus prohibet.

Binæ subsequentes species in cibo non adhibentur, sed magna ipsarum folia sumuntur ad cadavera, quum abluta sint, detergenda, unde & tertia species peculiariter suum obtinuit nomen.

Quarta species cibo quoque inutilis est, sed foliorum succus propinatur ad Gonorrhæam depurandam, & mictus dolorificos curandos, ni modo confundatur cum subsequenti planta, quæ idem gerit nomen.

Bontio Lib. 6. Cap. 60. dicitur *Salvia Indica arborescens*. Licet nunquam in ea observaverim flores ex albo cærulescentes, quique apti sunt, ut saccharo condiantur. Cæterum in horto meo hanc quoque vidi ad binorum hominum altitudinem excretam, ut supra. Testatur quoque specificum esse remedium contra Indicam Paralyfin seu Beriberi, si cochlear ejus succo repletum ingeratur cum vino, & ad quotidianum forum externe folia adhibeantur. Quæ cum illis *Lagondi* & *Daun lontas* mixta Malaienses mulierculæ adhibent contra quævis frigida vitia uteri & nervorum.

Quum vulgus binas ultimas species ob foliorum similitudinem sæpe confundat, hæc præsertim adtendenda sunt, utraque ipsarum folia rugosa & obscure virentia esse, sed veræ *Sombong* bankey folia irregulariter dentata sunt, inferius septem gerunt magnas aurículas, & in domo deposita mucidum spirant odorem. Folia autem veræ *Sombong* lanuginosa sunt, regulariter dentata, & in cubili deposita viscida sunt, & aromaticum spirant odorem.

Nari patsja hort. Malab. part. 10. fig. 62. descripta hujus congenere videtur esse species, minora gerens folia & purpureos flores, odorata quoque, & a *Commelino* habetur pro *Conyza Malabarica*.

Tom. VI.

Foli-

Het zaad werd door de wind verre gevoert, en komt zomtyds in de tuinen op, daar het zoo hoog opschiet, en groote bladeren gewint, die ook groender en min wolagtig zyn, dan het veld Sombong, dat men 't voor een byzondere zoorte zoude aanzien. De tweede en derde zoorte willen meer schaduw hebben, dus men ze veel in valeien en onder iedel geboomte vind. De vierde zoorte werd weinig gevonden, en meest in verlatene tuinen en ontrent de Negoryen.

Gebruik. De eerste zoorte is meest in gebruik, dog zoo veel my bekend is by de Inwoonders dezer Eilanden, geenzinds tot moeskruid, gelyk Doctor Colius by Clusius loco cit. getuigt van de Bantammers te geschieden. Maar men mengt het wel onder andere moeskruiden, of kookt het alleen, en eet het tegens buikkrampzel, dat uit winden en koude zynen oorspronk heeft, want het is getempert van eigenschap, dog wat meer verwarmende. Hier om zyn deze bladeren over al in gebruik, om warme baden en stoovingen daar van te maken niet alleene voor die geenen, die aan de Oost-Indische lammigheid of *Beri beri* vast zyn, maar ook alle die geenen, die uit een langduurige ziekte komen, of anderzints slap, en vermoet zyn, om daar in te baden of met zynen damp gestoofd te werden, waar op een wakker zweeten volgt.

Alleenlyk met waarschouwing, dat men 't voor geen beetje koortzige en uitteerende menschen gebruike, vermits de bitte daar door vermeerderd wert, of men moest alleenlyk zig met dat lauwe water wassen, daarinne Sombong met verkoelende kruiden inzonderheid met *Gendarussa* gekookt zyn.

Tot het eerste bad neemt men bladeren van Sombong, *Lagondi*, en wilde *Goejavos*, van elks een band vol, van *Lemoen* bladeren half zoo veel, kookt die in water, en baad daar in. De Baliërs mengen den sap van de bladeren met de melk van *Poele*, en sap van *Daun contoe*, geeven zulks in tegens de buikpyn, wormen, en een vervuilde maag, die geen kost wil aannemen. Dezelve bladeren zoo wel vers als droog kan men by alderhande kost gebruiken in plaats van *Salie*, om de maage te versterken, en den verlooren eetenslust te doen wederkomen. Andere drinken tot dien einde het Decoctum van de bladeren, of 't welk nog beter is, het afziedzel van de jonge wortelen, wiens struiken nog geen bloemen dragen, want de oude wortelen zyn te boutagtig, en schier zonder smaak.

De groene bladeren werden ook klein gesneden, en zoo alleen als met andere bladeren onder groene struiven gebakken. Een half blad zontyds met *Pinang* gekaauwt, bevordert de Concoctie van de spyze, en verwarmt de maag by koude dagen. Haren sap of afzietzel daar van gedronken, verdroogt het overvloedig vlooiën van de maanstonden.

De twee volgende zoorten zyn in de kost niet gebruikelijk, maar haare groote bladeren werden genomen om de doode ligbamen na 't wassen daar mede af te droogen, waar van de derde zoorte in 't byzonder haaren naam heeft.

De vierde zoorte dient ook in de kost niet, maar den sap van de bladeren werd gedronken om de *Gonorrhæa* te zuiveren, en het pynlyke pissen te geneezen, zoo ze maar niet geconfundeert werd met het volgende kruid, 't welck den zelven naam draagt.

By Bontius Lib. 6. Cap. 60. bietze *Salvia Indica arborescens*. Hoewel ik nooit uit den witten ligt-blaauwe bloemen daar aan gezien hebbe, en die bekwaam mogten zyn met zuiker te Confyten. Anders heb ik ze in mynen tuin ook twee mannen hoog gebad, gelyk boven gezegt is. Hy getuigt mede, dat zy een toegeëigent geneesmiddel zy, tegens de Oost-Indische beroertheid of *Beriberi*, als men een lepel vol van den sap der bladeren neemt, met wyn indrinkt, en tot dagelykze stooving van buiten gebruikt. Deze bladeren met die van *Lagondi* en *Daun lontas* gemengt, gebruiken de Maleitze vrouwen ook tegens alle koude gebreeken des bymoeders en der zenuwen.

Derwyl den gemeenen man de twee laatste zoorten wegens de gelykheid der bladeren dikwils confundeert, zoo heeft men meest hier op te letten, dat beide die bladeren wel ruig en doods-groen zyn, maar 't regte *Sombong* bankey is ongelyk getant, heeft agter zeven groote ooren, en in huis gelegt ruiken vermist. Maar de bladeren van 't regte *Sombong* zyn wolagtig, fyn en ordentelyk gezaagt, in huis gelegt werden de bladeren wat kleeveryg, en ruiken speceryagtig.

Nari patsja in hort. Malab. part. 10. fig. 62. beschreeven, wil een mede zoorte hier van zyn met kleinder bladeren en purpere bloemen mede welruikend, van *Commelinus* gebouwen voor een *Conyza Malabarica*.

H

Fo-

Foliorum succus cum illo Mammæ unguentum exhibet contra Hæmorrhoides, succus ejus cum Calappi lymphæ propinatus intestinorum tormina tollit.

Tabula Vigesima quarta

Ad Figuram primam *Conyzam* exhibet odoratam, quæ est *Conyza arbor Helenoides*, sive insulæ St. Helenæ, *Salviæ cre-natis foliis*, prona parte alba lanugine incanis, *Balsamifera Plukn. Mantiss. pag. 56*, ubi vide reliqua, ut & *Tbes. Zeyl. pag. 74*.

Figura secunda *Halicacabum* exhibet peregrinum *Cap. 44.* descriptum, *Cardiospermum Linnæo dictum*.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Adulterina. Daun salawar.

Daun salawar *Conyzæ* quoque adfinis videtur, modo autem crescendi convenit cum *Nicotiana angustifolia*. Instar fruticis excrescit stipite lignoso, sex octove pedes alta, seseque dividit in plurimos rotundos, & firmos laterales ramos, aliquando quam latissime extensos instar arbusculæ.

Folia solitaria sunt, & superius compacta, longiusculis infidentia petiolis, angustifoliæ *Nicotianæ* similia, sed minora, ab utraque parte acuminata, oris æqualibus, septem & novem pollices longa, quatuor & quinque lata, sed superiora in vetustis stipitibus minora sunt, superne intense virentia, sed non splendentia, inferne cinerea, ad tactum rugosa, ac præterea viscosa quasi arena conspersa, qualis & tota herba est, siquæ conterantur, gravem spirant odorem fere instar fructus *Bate*, qui foetet, sapor non admodum acris est, licet sit amarus & penetrans.

Superiores caules multa gerunt capitula obscure virentia & arenosa, in umbellam quasi conlecta, quæ sese aperiunt in flosculos fordide albicantes, qui infident calici barbato, & constant ex viridi pistillo, & petalis quinque primo erectis, dein retroflexis cum staminibus brevibus antheras flavas gerentibus, post illos fructus excrescunt rotundi, globulos sclopeti manualis seu minoris referentes, arenosi quoque, primo virides, dein flavescentes, intusque repleti granulis planis, in succosa medulla reconditis.

Folia peculiarem habent characterem, sed potissimum vetustiora, quod una nempe ipsorum dimidia pars ad petiolum longior sit altera. Radix ample dispersa est & lignosa.

Nomen. Latine *Adulterina*, sive *Folium zelotypiæ*, vel proprie *Remedium contra noxam adulterii*; Malaice *Daun salawar* eadem significatione, Amboinice *Ayloun puti*. *Salawar* autem vocant Malaïenses vitium, quod pueris seu infantibus supervenit, quem unus parentum, ac præsertim pater adulterii sit reus, seu uxori suspicionem ejus criminis præbet, unde mater suspicax & iracunda lac suum adulterat, & illud infanti exhibens, ut puto, inde damnum contrahit, mulierculæ enim sibi persuadent, infectionem parentis apud alias mulieres contractam, lactantibus supervenire, unde hi emaciantur & languent, non autem viris persuadent, similia vitia ab ipsis peracta infantibus suis esse noxia.

Nonne hæc justa est fides, seu potius credulitas, quam sine dubio puto ortam esse a quodam genio *Salambar* dicto, quem Arabes & Æthiopes dicunt esse diabolum quendam, cujus officium est solum, odium & suspicionem excitare & caussare inter nuptos. Qua autem ratione hoc melius peragere is potuit, quam mulierculis persuadere, si infantes ipsarum forte emaciantur, tum parentem adulterii esse reum. Hinc rixæ & iræ moventur, unde mox petunt sagas, quæ infantem incantatione, & suffimigiis ab hac infectione liberant.

Atque hinc hæc *Herba zelotypiæ* vocari potest, & genius seu *Diabolus* iste *Salambar*, *dæmon zelotypiæ*. Cæterum meliore jure hæc vocatur *Tabaco utan* seu *Nicotiana silvestris*, quod nomen huic herbæ magis proprium est præcedente quarta *Sombong* specie.

Locus Crescit in gracilibus folis, in locis incultis, in agris, & post ædes pagorum.

Ufus.

Den sap der bladeren met die van Mamma geven een zalve tegens de Ambayen. Den sap met Calappus-melk ingenomen verdryft het krimpen der darmen.

De vier en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de ruikende *Conyza*, welke is de *Conyza* een boom, van het Eiland St. Heleen, met gesneede bladeren als aan de Salie, aan de agterste zyde met een witte wol, een balsem gevende, van *Plukn. Mantiss. pag. 56*. alwaar het overige ziet, als mede de *Tbes. Zeyl. pag. 74*. De tweede Figuur vertoont de vreemde *Halicacabus*, in het 44. Hoofdstuk beschreeven, welke is het *Cardiospermum* van *Linæus*.

TWEE EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Overspels-kruid.

Daun salawar wil ook uit de maagschap van *Conyza* zyn, dog aan wasdom komt het met den smalblaadigen *Tabak* over een. Het schiet op als een beester met een boutagtige stam, zes en agt voeten hoog, die zig in veele ronde en styve zydetakken verdeeld, zontyds zeer wyd uitgespreid als een formeel boompje.

De bladeren staan enkeld, en na vooren toe dicht op malkander op langagtige steelen, den smalblaadigen *Tabak* gelyk, dog kleinder, agter en vooren toegespitst, met evene kanten, zeven en negen duimen lang, vier en vyf breed, dog de voorste aan de oude stokken zyn kleinder, boven boog-groen, dog doods, van onderen wat graauw, ruig in 't aantasten, en daar en boven met een kleeverig zand bestrooit, gelyk ook 't gebeeke kruid is, als men ze vryft, van een zwaaren reuk, schier als de vrugten van *Bate* die stinken, de smaak is niet zonderlyk scherp, boewel wat bitter en doordringende.

De bovenste steelen dragen veele doods-groene en zandige knopjes by een geboopt in een dolle, waar uit werden kleine vuil-witte bloempjes, met een groen middel-ribbetje van vyf overeind staande, daar na agterwaarts gebooge blaadjes gemaakt, in een diep geboord kelkje, in de midden met korte draadjes, en daar op veele geel noppen met nog een langer styltje bloed, na dezelven volgen ronde vrugten als *Pistool-kogels* mede zandig, eerst groen, daar na bleekgeel, binnen vol kleine platte korrels in een sappig merg.

De bladeren hebben tot een byzonder merktken, dog meest de oude, dat zyde eene zyde agter aan den steel langer hebben als de andere. De wortel is wyd verspreid, en boutagtig.

Naam. In 't Latyn *Adulterina*; sive *Folium zelotypiæ*; of eigentlyk *Remedium contra noxam adulterii*; in 't Maleits *Daun salawar* met dezelve beduidenisse; in 't Amboins *Ayloun puti*. *Salawar* nu noemen de Maleiers bet kwaad, dat de kleine kinderen over komt, als een van de ouders, inzonderheid de vader zig in overspel verloopt, of immers de moeder suspicie daar toe geeft, waar door de jaloerze moeder ontsteeken zynde met haar zog, zoo ik gisse, het kind ook ontstelt, want de vrouwtjes maken 't malkanderen zoo wys, dat de smettinge door den vader by andere vrouwen bebaald, aan de zuigende kinderen overgaat, waar door dezelve ongedaan, mager en ziekelijk werden, maar zy willen de mannen niet wyzer maken, dat diergelyke fouten by baarbegaan, baare kinderen schadelijk zy.

Is dat niet een fraay geloove, 't welk ik vastelyk justineer zyn oorspronk te hebben van een zeker gast *Salambar* genoemd, den welken de Arabiers, en Mooren zeggen een duivel te zyn, wiens werk en officie anders niet is dan baat en jaloerzy tussen getrouwde lieden te verwekken. En hoe heeft by dit beter kunnen doen, als de vrouwen wys te maken, dat wanneer baare kinderen by gewal mager en ziekelijk werden, dat dan den vader moet buiten de pot gepist hebben. Dan gaat het eerst aan een razen en tieren, en dan loopt men straks na een oude *Toverbex*, die het kind met berooking en beleezingen van deze infectie bevryd.

Hier om mag men dit kruid *Herba zelotypiæ* noemen, en den voorschreeven Gast *Salambar*, *dæmon zelotypiæ*. Anders noemd men het met beter reden ook *Tabaco utan*, of wilden *Tabak*, welke naam dit kruid meer eigen is, dan de voorgaande vierde zoorte van *Sombong*.

Plaats. Het waft op magere gronden, ongebouwde plaatsen in 't veld, en agter de huizen van de Negorijen.

Gebruik.